

VIDA QUOTIDIANA I CURA DE LA VIDA: afrontant el canvi social i la complexitat familiar^[1]

Dra. Cristina Brullet

Sociòloga i pedagoga. Professora jubilada de la UAB.
Investigadora a l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU)

RESUMEN

El objetivo de este artículo es aportar algunas reflexiones sobre el impacto de los cambios sociales en la vida de las familias, y sobre las oportunidades y riesgos que estos cambios generan en el cuidado de los niños y adolescentes así como en la vida de sus progenitores. Se sitúan las transformaciones familiares en el marco del cambio de época que vivimos en las sociedades occidentales y que se expresa a través de diversas crisis estructurales e institucionales. Se argumenta sobre tres grandes dimensiones de la mutación familiar: las legalidades y legitimidades; las relaciones de poder, afecto e intimidad entre sexos y generaciones; y la organización y reparto del trabajo de cuidado y del trabajo remunerado. Respecto a la última dimensión se expone el actual conflicto creciente entre la ética del cuidado y la ética del trabajo remunerado, a escala individual, familiar y social.

ABSTRACT

This article aims to provide some reflections on the impact of the social changes in family lives and the opportunities and risks that these changes generate not only in the care of the children and teenagers but also in their parents lives. Family transformations are framed within the historical change we are living throughout different structural and institutional crises in the western societies. We consider three dimensions in these family changes: legality and legitimacy; power relationships, love and intimacy between sexes and generations; and the organization and distribution of the care work and paid work. Regarding to the last dimension, we show the current increasing conflict between the ethics of care and paid work at the individual, familiar and social level.

Considerem accions locals de suport a les famílies, aquelles que tenen per objectiu el suport a les seves funcions de criança, educatives, i de cura a la dependència. [...] Valorem com a bones pràctiques aquelles que afavoreixen l'autonomia i creixement personal, l'equitat en les relacions entre sexes i generacions, i l'obertura a l'entorn i a la comunitat tot promovent la igualtat d'oportunitats per a tothom.

(Seminari d'intercanvi de polítiques locals de suport a les famílies.
Diputació de Barcelona, 2010)

Aquest article té per objectiu aportar algunes reflexions sobre els impactes dels canvis socials en la vida de les famílies, i sobre les oportunitats i riscos que aquests canvis generen en la cura dels infants i adolescents però també en la vida dels seus progenitors.

Parteixo d'algunes premisses generals: (1) Una cosa és recomptar llars (criteri residencial) i altra cosa és provar d'entendre les relacions familiars a la vida diària (criteri relacional). (2) La família es manté com a institució social bàsica de la nostra societat però està canviant en profunditat en el marc d'un canvi d'època sociohistòrica. (3) Vivim una crisi legal i normativa del model occidental de família construït al llarg del segle XIX i XX, no pas una crisi de la família en sentit absolut. (4) Les pràctiques i relacions familiars són més diverses i complexes i han empès cap a noves legalitats i legitimitats. (5) Cal no confondre la modernització de la institució familiar amb una major equitat social entre infants i entre famílies, ni tampoc amb la generalització de millors pràctiques parentals.

(6) La crisi del model de família de tall patriarcal implica la crisi del model d'organització social de la cura de la vida, a la vida diària, segons el qual les dones i la xarxa familiar n'eren els subjectes actius principals. (7) Avui ens cal imaginar una **nova organització social de la cura de la vida, a la vida diària** on la família mantingui funcions de criança i cura però des de la perspectiva dels drets individuals de ciutadania, i de manera que les seves funcions i responsabilitats estiguin "ben articulades i ben acompanyades" amb els recursos socials comunitaris de l'estat de benestar i la societat civil. (8) Reforçar l'ètica de la cura, privada i pública, individual i col·lectiva és fonamental per sostenir i millorar el benestar, l'equitat i la justícia social^[2]. En aquesta conferència només desenvoluparé algunes d'aquestes afirmacions.

1. UN CANVI D'ÈPOCA: CRISI, TRANSICIONS I RECONSTRUCCIONS INSTITUCIONALS AL SEGLE XXI

A les societats occidentals democràtiques estem en un moment d'inflexió i transició històrica cap a una *societat postindustrial* on la globalització econòmica, les noves tecnologies de la comunicació, de la informació i el coneixement, les noves migracions internacionals i els processos d'individualització dels drets de ciutadania estan generant noves xarxes de poder econòmic, polític i cultural, així com noves formes de relació interpersonal, intercultural i transnacional molt més complexes que en el passat. Ens trobem davant de noves oportunitats (més drets i llibertats), però també davant de noves incerteses, riscos, malestars i profundes desigualtats econòmiques i socials (més fragmentació social), a escala local i global. Aquests processos estan afectant, a ritmes i intensitats diferents, **totes les institucions socials** construïdes durant

la societat industrial (*primera modernitat*): famílies, escoles, sindicats, empreses, serveis socials, universitats, partits polítics, models de governança social i política, moviments socials, sistema jurídic, etc.

Les institucions són construccions normatives històriques de llarga durada que marquen comportaments i camins a seguir i són necessàries per poder conèixer en societat. Les persones ens inserim a la societat i fem societat a mesura que formem part d'espais i conjunts institucionals diversos on aprenem, adoptem i interpretem valors, normes, rols, posicions i relacions, que també podem qüestionar, transgredir i reconstruir. És obvi que aquestes darreres accions, individuals o col·lectives, són molt més difícils de portar a terme en les societats autoritàries que no pas en les democràtiques on, cal dir-ho, tampoc és fàcil. Tanmateix, a cada gran època històrica l'organització i orientació ètica i política de les institucions són el resultat de lluites associades als conflictes de poder sobre com repartir els béns i els sabers, les activitats, els treballs, els temps i els espais de vida, entre persones i grups socials, entre sexes i entre generacions.

Com diu la politòloga Dominique Schnapper referint-se a les democràcies actuals, "La història mostra que la ciutadania s'ha obtingut gràcies a les lluites socials. No és donada, ni és adquirida mai de manera definitiva. Està condemnada a ser reinterpretada i a evolucionar" (Schnapper, 2003: 206). En aquest sentit, considero que les crisis estructurals i institucionals que avui estem vivint a les societats democràtiques formen part d'un procés de transició cap a una hipotètica *segona modernitat*[3] en què es crearan nous ordres institucionals (nous constructes normatius i organitzatius) que orientaran la vida individual i col·lectiva, privada i pública, al llarg del segle XXI. En aquest procés és molt probable que s'aguditzin les tensions entre grups socials i entre diferents maneres de projectar el futur de la nostra societat, del nostre estat de benestar i de la nostra economia. S'obren, en efecte, noves oportunitats però també moltes incerteses i noves desigualtats socials. Per tant, tenim el davant grans reptes ètics, polítics i econòmics per tal d'aconseguir que les transformacions en curs puguin derivar a una major equitat i justícia social.

2. LA CURA DE LA VIDA A LA VIDA DIÀRIA. D'ON VENIM

Centrem ara el focus de la nostra observació en la cura de la vida, a la vida diària, perquè, al meu entendre, per comprendre la profunditat dels canvis familiars actuals i poder fer el diagnòstic del que està passant cal fer atenció als supòsits filosòfics, ètics i polítics sobre els que es va sustentar el model d'*organització social de la cura de les persones a la vida diària* al llarg dels segles XIX i XX. Després ens centrarem en els canvis que s'han produït de manera específica en la institució familiar.

Al llarg dels segles XIX i XX, la teoria política liberal de l'estat modern va contemplar la societat com una unitat dividida en dues esferes: la dels assumptes públics i la dels assumptes privats. L'esfera pública havia d'acollir els afers cívics comuns; l'esfera privada els afers particulars. L'individu modern deixava

de ser un súbdit per passar a ser un ciutadà subjecte de drets civils i polítics. Tothom era cridat a la ciutadania però l'exercici dels drets va ser reservat solament per als "ciutadans actius" protagonistes de l'esfera pública. Les dones –al costat d'altres col·lectius (infants, pobres, estrangers, persones malaltes, velles o amb discapacitat, etc.)– foren considerades "ciutadanes passives" de manera que van ser tractades com a ciutadanes de segon ordre a totes les institucions socials (Pateman, 1995; Walby, 2000; Fraisse, 2000; Schnapper, 2003).

Allò més significatiu, pel ara ens ocupa, és que les dones (obreses o burgeses) van ser empeses de manera prioritària a ser "actives" a l'espai privat familiar per fer el **treball de cura dels altres a la vida diària**, no només dels infants i les persones velles sinó també dels homes joves i adults; i des d'una posició de subordinació legal, política i econòmica (drets civils i polítics negats a les dones o reduïts i condicionats als del pare o marit; treball de cura familiar sense salari ni beneficis socials, o treball de cura d'altres llars, sempre mal pagat). Així, la modernització liberal de les institucions durant la construcció i consolidació de la societat industrial urbana es va fer sobre la base teòrica de l'anomenat *contracte social*[4] que va incloure, de manera implícita, un *contracte sexual* de dominació masculina que permeté legitimar el que ha estat denominat *patriarcat modern* (Pateman, 1995) o, també, *democràcia exclusiva* (Fraisse, 2000). Les normes i jerarquies de tracte desigual per raó de sexe no només van formar part de la institució familiar moderna sinó també de la resta d'estructures institucionals modernes: escoles, empreses, sindicats, governs democràtics, sistema jurídic, organització social dels temps, etc.

A finals del segle XX, a les democràcies occidentals les dones han estat considerades ciutadanes de ple dret (lleis d'igualtat) de manera que la seva nova posició - i la nova posició dels infants i altres col·lectius[5]- obliga a les institucions a revisar normes, valors i pràctiques (constructes ètics, normatius i organitzatius). Aquesta és la revolució més important del segle XX, una revolució encara inacabada que difícilment anirà enrere i que, tanmateix, la nostra societat encara ha de pair en molts sentits, a l'esfera privada i a l'esfera pública, a escala individual i a escala col·lectiva.

En efecte, en els darrers anys s'ha accelerat el procés d'individualització dels drets de ciutadania (civils, polítics i socials). El creixement econòmic i els anomenats estats de benestar europeus han fet possible l'expansió dels sistemes públics educatius, sanitaris i de pensions (en graus i ritmes diferents). Però avui les polítiques socials públiques es troben en perill de ser desmantellades a diferents països d'Europa per causa de la crisi econòmica i financera i de les polítiques contràries al seu manteniment. En qualsevol cas, allò rellevant pel que ara ens ocupa és que durant la construcció dels estats de benestar es mantingué la idea que la cura de les persones a la vida diària era un assumpte privat, donant per suposat que a totes les llars hi havia dones disponibles per fer-la. Els suports públics a la cura (permisos parentals remunerats, serveis socials bàsics i especialitzats, escoles bressol, serveis per a persones

amb dependència, polítiques de "conciliació" i nous usos dels temps, etc.) només es van començar a desenvolupar al darrer terç del segle passat, després de l'augment considerable de les taxes d'ocupació de les dones en el mercat laboral. Als països del sud d'Europa aquest procés va ser més tardà.

Què està passant a la nostra societat? que els temps privats de cura de la vida, a la vida diària, s'han reduït, alhora que estem immersos en moltes altres transformacions de gran abast, tal com he comentat a l'inici. I, al meu entendre, els "buits" (privats i públics) en la cura de la vida han augmentat les tensions individuals i familiars en un context econòmic de devaluació de les ètiques de la solidaritat i el bé comú. Infants i adolescents, mares i pares en surten perjudicats. Ho argumento més endavant. Ara centrem-nos en el sistema familiar.

3. TRES GRANS DIMENSIONS DE CANVI EN EL SISTEMA FAMILIAR

La institució familiar és un exemple ben clar d'institució en procés de crisi i reconstrucció. A la nostra societat tres fenòmens de canvi estructural (entre d'altres) han tingut un gran impacte sobre el conjunt d'institucions socials i de manera molt específica sobre la familiar: (1) el procés d'individualització de drets i llibertats (àmbits sociopolític, legal, cultural); (2) l'extensa incorporació de les dones al mercat laboral (àmbits laboral i econòmic); i (3) la baixa natalitat al costat de l'allargament de la vida (àmbits demogràfic, científic i sociosanitari).

Aquests fenòmens s'han accelerat i intensificat a Catalunya en els darrers trenta anys i, en conseqüència, avui s'acumulen evidències empíriques de la mutació familiar en tres grans dimensions del sistema: a) les legalitats i les legitimitats; b) les relacions de poder, afecte i intimitat entre sexes i entre generacions; i c) l'organització i repartiment, dins del grup familiar, del treball remunerat i del treball de cura dels altres. Les tres dimensions interactuen entre sí però separarà la seva anàlisi per facilitar l'explicació. Primer, comentaré les dues primeres; després m'estendré en la tercera en un nou apartat.

Pel que fa a les legalitats, s'han aprovat noves regulacions democràtiques dels vincles familiars: rols conjugals simètrics; divorci sense culpables i de mutu acord; matrimoni homosexual; despenalització de l'avortament en determinats supòsits; possibilitat d'adopcions i de reproducció assistida en parella o en solitari; nova autoritat parental compartida; possibilitat de transmissió del cognom de la mare en primer ordre; etc. Lleis radicalment noves que responen al procés d'individualització i ampliació de drets civils. Reflecteixen les noves pràctiques de formació de famílies i alhora permeten noves formes, dinàmiques i biografies familiars. I legitimen el pluralisme familiar (biparentals, monoparentals, homoparentals, reconstituïdes, etc.) *versus* el model únic de la "bona família" de la primera modernitat.

Ara bé, no s'ha de confondre el **pluralisme familiar** amb major **equitat social ni amb la generalització de millors pràctiques familiars i parentals**. Perquè la major diversitat no elimina les desigualtats resultants de la posició de cadascú

i de la seva família en l'estructura social, ni elimina els impactes de tot ordre que han fragilitzat la transmissió de les pràctiques de la bona criança. La major diversitat és conseqüència de canvis científics, demogràfics i culturals, i, sobre tot, de l'aprofundiment democràtic dels drets civils individuals. La diversitat de cultures familiars també ha augmentat per la major presència de famílies immigrades procedents de països i cultures no occidentals. En canvi, reduir les desigualtats socials és resultat de l'acció política col·lectiva, fonamentalment de les polítiques socials de l'estat de benestar.

Dit d'una altra manera: hi pot haver modernització i pluralisme familiar sense un estat de benestar que afavoreixi la redistribució dels recursos socials disponibles a la cerca de la igualtat d'oportunitats entre infants i famílies tot atenent a la seva diversitat. A Catalunya comencem a disposar de dades sociològiques sobre el major risc de pobresa d'algunes formes familiars (monoparentals i biparentals amb tres o més fills i un sol sou), sobre les desigualtats i diferents estils de vida dels infants segons classe social, sobre la relació entre diferents estils parentals i les conductes adolescents, etc. (Mari-Klose et al., 2008; Marí-Klose et al., 2010). Però cal avançar molt més en la recerca sociològica i psicosocial.

En termes generals, i pel que fa a la intervenció social, quins són els riscos de l'augment del pluralisme familiar? En primer lloc, s'ha tendit a associar la diferència familiar amb desestructuració personal y familiar; en segon lloc, s'ha tendit a considerar les famílies no occidentals com a "poc modernes"; i en tercer lloc s'ha tendit a diluir l'autoritat parental quan s'atenen famílies en dificultats. Què cal fer?, no estigmatitzar les famílies "diferents" perquè la diferència (respecte de la "sagrada família") no és igual a família desestructurada; cal legitimar la diversitat familiar reconeixent –i ajudant a recuperar quan cal i és possible– les capacitats i estratègies positives que, en general, en qualsevol cultura i societat, despleguen les mares i pares (sobretot les mares). (Brullet, Torrabadella et al., 2010).

Pel que fa a les relacions de poder i autoritat, des d'un punt de vista legal s'ha passat de la primacia de l'autoritat del pare a la simetria legal de drets i responsabilitats entre progenitors en tots els afers comuns a la unitat familiar. Al mateix temps s'afirmen els drets dels infants a tenir una vida digna i a rebre la protecció de la seva família i de l'Estat en tant que ciutadans de ple dret. Però, què passa a la pràctica?

En termes generals, la deslegitimació del poder de tipus patriarcal entre sexes i entre generacions ha comportat –dins i fora les famílies– una confusió força generalitzada entre poder patriarcal y autoritat, entre autoritat i autoritarisme. Després de viure l'autoritarisme franquista queda molt a fer per millorar les relacions democràtiques, a escala individual i institucional, privada i pública. La democratització familiar implica ineludiblement el desenvolupament d'una autoritat parental basada en les habilitats d'escolta i de negociació i en la presa de decisions dels adults. Si no hi són, les situacions de confusió en les relacions d'autoritat poden derivar en dolorosos conflictes

tant entre la parella com entre pare/mare i fills. Constatem altres dificultats en aquest sentit: falla la transmissió de les pràctiques d'una bona criança (abans compartida entre dones de diferents generacions, a la família i al veïnat); manca temps compartit per a la interacció quotidiana; incrementa la influència de les noves tecnologies sobre la vida dels infants i joves; no encaixen valors i pràctiques familiars i escolars, amb contínues recriminacions i desautoritzacions mútues; etc. (Brullet i Roca, 2005; Marina, 2009).

¿Quins són els riscos per als infants? Augmenta el nombre de nens i nenes (més nens) amb pocs o sense límits interns i socials amb molt patiment, malestar i expectatives incomplides. D'aquí la importància de les polítiques socials i laborals que dotin de temps per a la criança i d'espais i serveis de proximitat, familiars i comunitaris, on mares i pares puguin compartir amb d'altres els sabers de la bona criança i definir necessitats i demandes, pròpies i dels seus fills i filles. El suport i acompanyament a les famílies i als infants es pot fer des de molts fronts de la política social: permisos i excedències laborals remunerats per poder assumir la criança dels infants; horaris laborals més racionals i flexibles; promoció d'associacions familiars per a la trobada i l'ajuda mútua; creació de ponts de suport mutu entre famílies i escoles en el marc comunitari; formació i apoderament de mares i pares, infants i joves en habilitats de negociació i gestió de conflictes i de recuperació de l'autoestima; programes per prevenir la violència domèstica i per recuperar les persones que l'han patit o pateixen; programes de suport a les transicions familiars; programes de foment de les habilitats de criança per a mares i pares, etc. En síntesi, cal desenvolupar tot tipus d'accions socials que donin suport al desenvolupament d'una parentalitat positiva des de la perspectiva dels drets individuals de ciutadania[6].

4. LA TERCERA DIMENSIÓ: EL CONFLICTE ENTRE L'ÈTICA DE LA CURA I L'ÈTICA DEL TREBALL REMUNERAT

Si al llarg de la *primera modernitat* les dones van veure minoritzat el seu estatut de ciutadanes en relació a l'estatut dels homes, alhora es minoritzà l'estatut de les **feines de cura**[7] (devaluació dels temps, de l'esforç físic i mental, de les habilitats i competències de tot ordre que les feines de cura dels altres demanen) respecte de les feines remunerades al taller, a l'empresa i a la fàbrica. Doncs bé, els canvis socials (i especialment el canvi de posició de les dones) quins impactes estan tenint sobre els comportaments de la cura familiar? Què està passant?

Criar i educar infants i adolescents, o tenir cura de persones amb dependència, exigeix una presència i una dedicació regular i quotidiana. Les dones han augmentat els seus marges d'autonomia personal i econòmica i esperen que els homes assumeixin les feines de cura familiar en reciprocitat, de manera regular i quotidiana. Però, al meu entendre, a la majoria de les llars joves es viu una intensa confrontació entre **l'ètica de la cura** i **l'ètica del treball remunerat**. Un conflicte que es pot detectar a escala individual, familiar i social.

(a) En el pla individual el conflicte pesa molt més sobre les do-

nes perquè han estat **sobresocialitzades** en l'ètica de la cura dels altres. Els homes joves mostren, en canvi, un malestar subjectiu molt menor davant la "manca de temps" perquè han estat **infrasocialitzats** en la cura diària de si mateixos i dels altres. Mantenen la idea que han de ser els principals si no únics "guanyadors del pa" (portar els diners a casa) quan la realitat ja és una altra. Fins i tot quan ella té un salari més alt (situació avui minoritària però en augment) és ella qui acostuma a estar més *present* a la llar, fent, organitzant o coordinant la cura dels infants, les solidaritats familiars i els serveis comunitaris (òbviament, quan hi ha xarxa familiar i serveis de proximitat)

Elles es "resisteixen" a deixar la cura, no només perquè se'n senten "obligades" (per la socialització rebuda) sinó perquè "saben" de la importància de la presència personal dels adults en la vida dels infants i de la gent gran (tenen més experiència de cura i més empatia emocional). Acumulen les feines familiars i les professionals per reduir les seves tensions internes i els seus sentiments de culpa per "no poder estar per tot". També s'acullen més a les reduccions de jornada i altres mecanismes de flexibilitat laboral, si en tenen opció. I quan les necessitats de cura s'intensifiquen, algunes agafen l'atur davant la manca de suports i de serveis comunitaris de qualitat i assequibles econòmicament. A més hi ha una mena de "ceguesa empresarial" davant dels canvis socials que, per una banda, porta a devaluar la capacitat professional de les dones i, per altra, és cega a la necessitat de temps per la cura familiar. Encara són molt poques les empreses que implementen polítiques de "conciliació" o de nous usos dels temps laborals tot i que es comencen a conèixer recerques sobre els beneficis empresarials afegits quan ho fan (Brullet i Roca, 2008)

(b) En el pla de les interaccions familiars, el conflicte s'expressa i gira sovint al voltant dels temps disponible de cadascú: "jo no tinc temps". Quan el conflicte de temps s'acaba "bé", sovint és perquè la mare el tanca amb un: "ja miraré d'arreglar-m'ho". Les activitats i els temps de cadascú (infants, adolescents i adults) pressionen els dels altres. Falta temps familiar compartit de qualitat, especialment en els sectors socials més fràgils. Sabem, per exemple, que una part molt significativa dels adolescents de Catalunya (50%), voldrien compartir més temps amb àvies i avis, uns altres (32%) amb el pare, i d'altres (18%) amb la mare (Marí-Klose et al. 2008). En les edats centrals de la vida falta temps per a sí mateix o per a sí mateixa i per la participació social, associativa o comunitària. I sabem que una franja significativa de gent gran pateix soledat per la manca de relacions intergeneracionals.

Les parelles joves projecten el seu futur sobre la base econòmica de dos salaris, però quan tenen fills només un terç comparteix les feines de cura, i d'aquestes molt poques en temps equivalents. Tanmateix hi ha evidència d'un augment moderat d'un nou perfil de pare jove que vol temps per estar amb els fills. En qualsevol cas, cal negociar més, cal planificar més. Elles reclamen més coresponsabilitat en la dinàmica del dia a dia i quasi sempre busquen la manera de fer costat a la vida diària dels fills encara que sigui a costa de renunciar a altres aspiracions (Brullet i Roca, 2008).

Les mares també voldrien una criança més compartida amb la comunitat per sentir-se més acompanyades en un context en que s'han debilitat les vies de transmissió tradicional dels sabers de la bona criança. Sigui com sigui, les dificultats i les tensions incrementen quan no es disposa d'habilitats personals per l'escolta i la negociació. Com ja he comentat abans, l'autoritat parental ja no és un donat per descomptat i cal guanyar-se-la en un context en què sovint els infants i adolescents "saben més" que els adults (noves tecnologies). Quan el conflicte s'instal·la i es cronifica els infants creixen en climes familiars molt difícils. La violència o el silenci de la comunicació són símptomes d'una relació malalta. Vosaltres, que trebal·leu als (o amb els) serveis socials ho sabeu molt millor que jo.

També sabeu que les relacions d'autoritat i poder entre sexes i entre generacions han canviat i que quan no es pot negociar entre allò vell i allò nou augmenten les respostes psicossomàtiques. Hi ha més infants considerats "hiperactius", més que no dormen les hores que cal, més que són medicats, més que tenen hàbits d'oci totalment passius (TV, internet), que són obesos als deu anys, o tenen altres problemes de salut. Són infants, en general, poc acompanyats, o acompanyats de manera inadequada pels adults. A totes les classes socials n'hi ha, encara que les expressions del seu malestar siguin diferents en freqüència i en tipus de malestar. Per exemple, els infants de famílies de baix capital social, educatiu i econòmic passen, al cap del dia, més hores davant de la TV o d'internet, encara que hi hagi adults a la llar. En canvi, els de famílies més afavorides, fan més esport i activitats d'oci de qualitat (Marí-Klose et al., 2008; Marí-Klose et al., 2010; Fundació Bofill, 2012)

(c) En el pla macrosocial *l'ètica de la cura* ha anat perdent valor davant de *l'ètica del treball remunerat*. A la primera modernitat ja es va situar el treball de cura de la vida, a la vida diària, en un estatut inferior; fet que avui s'està accentuant. La nostra societat s'ha sotmès cada vegada més (especialment des dels anys vuitanta amb l'ascens del neoliberalisme econòmic i polític) a les regles del productivisme econòmic basades en la desregulació, la precarietat laboral i la competitivitat salvatge. La consigna implícita, a empresaris i treballadors, ha estat: "qui no admet aquestes regles econòmiques i laborals queda fora de joc". Sabeu com aquest joc ha petat i que a Catalunya hi ha ara mateix més de cinc-centes mil persones a l'atur.

Aquestes dinàmiques econòmiques han portat a una sobrevaloració del benestar material i han fragilitzat les ètiques privades i públiques de la solidaritat, de la cerca del bé comú, de l'ètica de la cura. S'ha pressionat cap a un consum poc responsable i a la cerca de l'èxit individual. Els infants i adolescents han escoltat -igual que molts adults- els cants de sirena de la publicitat sobre la felicitat i la llibertat que dona el consum de béns materials. Fins i tot s'ha empès a la població perquè "mercantilitzi", o per a creure que pot mercantilitzar (comprar i vendre) tota mena d'afectes, sentiments i emocions. També se n'ha ressentit el camp de l'educació escolar. S'ha venut la idea que la llibertat individual no té res a veure amb els vincles personals i socials democràtics que són els que generen solidaritat i sentit de

pertinença saludable. Per descomptat, són tendències que no han impactat de la mateixa manera a tota la societat tal com demostren les persones i organitzacions que actuen a favor de les solidaritats socials, el consum responsable, la cooperació o altres expressions de vinculació social.

Tanmateix, les tendències neoliberals tenen impactes seriosos sobre la qualitat de vida de la majoria. Diferents analistes socials han exposat com estan incidint en les relacions laborals, personals i familiars. Com va exposar el sociòleg i filòsof Mohamed Barkat en una conferència al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, a la societat industrial fordista hi havia més precarietat i pobresa relativa però, després del treball a l'empresa o a la fàbrica, hi havia més 'vida' (familiar, associativa, comunitària, etc.). Avui, algunes noves tècniques del 'management' empresarial han vingut insistint en què es pot produir més i amb més rapidesa, i es demana a cada treballador o treballadora que sigui més flexible, adaptable, versàtil, etc. Així es traspasa a cada individu en particular la responsabilitat del resultat final de processos complexos que no depenen exclusivament de l'esforç individual. Els sindicats han perdut espai en la negociació de les condicions laborals i els estats tenen uns marges d'acció limitats per desenvolupar polítiques socials i econòmiques en un context en què es creen noves bosses d'exclusió. La pobresa relacional estan generant problemes importants de salut física i mental en dones i homes treballadors, i de retruc, als seus infants i adolescents. La crisi econòmica hi està afegint bosses importants de pobresa material. Tot plegat és l'expressió brutal d'un procés que ve de lluny. Veurem si es pot endreçar una economia a favor de les persones i la comunitat, no pas a favor dels grans capitals financers i les èlites econòmiques.

Aquests són, al meu entendre, alguns dels problemes generals i fonamentals que avui emmarquen les vides dels infants, els adolescents i les seves famílies. I crec que cal tenir-los presents per poder desenvolupar i ajustar els serveis i els suports d'acompanyament quan infants i famílies els necessiten, sigui des de l'escola o els serveis socials comunitaris. És obvi, per altra banda, que la complexitat de la societat actual i de les problemàtiques familiars exigeixen un tipus d'intervenció social a diferents escales -prevenció, atenció, recuperació- i actuar des de la interdisciplinarietat i la cooperació professional en xarxa. L'actual procés de canvi de model social en l'organització de la cura de la vida, a la vida diària, reclama noves orientacions normatives i noves pràctiques d'intervenció social (Brullet, Torradella et al. 2010; Diputació de Barcelona, 2010).

5. REFLEXIONS FINALS

En el Grup Famílies del Consell Municipal de Benestar Social de Barcelona, que coordino, vàrem demanar a la psicòloga Lourdes Aramburu que ens expliqués quins eren els impactes socials de la crisi sobre les dinàmiques familiars, des de la seva experiència en els serveis socials de la ciutat de Barcelona. Ens va dir, en síntesi, el següent:

Ha augmentat la demanda d'atenció social i psicossocial. S'ha

d'atendre a persones i famílies que mai abans havien anat als serveis socials bàsics; i, al mateix temps, s'agreuen algunes patologies. Les frustracions laborals tenen incidència negativa en l'amor i en les relacions familiars. S'estan veient més "crisis transicionals involutives". La pobresa material rampant està imposant la convivència entre generacions en espais i habitatges que dificulten les pràctiques lligades al bon funcionament de la xarxa familiar (autonomia, separació generacional necessària, intimitat, privacitat, etc.) manquen horitzons: els pares i mares senten que no es compleix l'esperança de que els fills viuran millor; i els fills i filles se senten fracassats quan han de tornar a dependre dels pares. En el cas de famílies immigrades s'ha passat d'acompanyar el procés de reagrupació familiar (amb l'esperança d'un millor futur) a atendre les dificultats associades al procés de des-agrupació familiar (reagrupacions fallides, retorns parcials, noves separacions, etc.). Hi ha més impulsos agressius, ira, angoixa, depressió i sobre-stress. Així, doncs, als serveis socials s'atén a més famílies en crisi i els professionals també entren en crisi perquè les "retallades" en l'àmbit social porten a una dinàmica en que s'ha d'esperar a que les famílies vagin a pitjor per poder-les atendre.

Al meu entendre, en aquest context de crisi però també de canvi d'època (transformacions estructurals i institucionals), no és pot apel·lar únicament a la solidaritat familiar i a la societat civil per afrontar les necessitats de cura a les persones en situació vulnerable. La solidaritat dins les xarxes familiars és, en termes generals, positiva però pot deixar de ser-ho quan no va associada a la solidaritat pública (protecció social justa) i als drets individuals de ciutadania. L'expressió més efectiva de la solidaritat intergeneracional a escala col·lectiva són els suports socials públics (serveis socials, sanitat, educació, pensions). Els poders polítics han de reforçar els programes socials d'atenció i prevenció per a les persones i famílies més vulnerables, així com cooperar amb les entitats del tercer sector social. No s'ha de permetre que les dificultats s'agreugin i es cronifiquin. Els professionals hi teniu molt a dir.

Notes:

[1] Versió article de la conferència de l'autora al VII Fòrum d'Interxarxes-Diputació de Barcelona el 26 de novembre de 2012

[2] Per a més argumentació vegeu Brullet, C. (2010) (accessible a internet). Hi combino l'argumentació històrica i l'anàlisi i interpretació de dades actuals.

[3] Faig ús dels conceptes de *primera i segona modernitat* seguint de prop a autors com Giddens (1995), Beck i Beck-Gernsheim (1998) i Bauman (2007), entre d'altres. La *primera modernitat* seria l'època històrica que va seguir a occident després de les revolucions americana (1787) i francesa (1789) i abraça els segles XIX i XX. La *segona modernitat*, en tant que hipòtesi de treball, tot just s'inicia a finals del segle XX amb l'ampliació substantiva del *procés d'individualització de drets i llibertats*, procés que va començar de manera molt restrictiva a les democràcies liberals de la *primera modernitat*.

[4] En són teòrics fonamentals Rousseau, al segle XVIII i Tocqueville, al segle XIX.

[5] En aquest procés d'individualització de drets i llibertats, els infants van obtenir la protecció legal de l'estat davant dels abusos o abandonament familiar. Però no se'ls ha reconegut com a ciutadans amb drets propis fins la Convenció internacio-

nal dels drets de la Infància (1989) dos-cents anys després de l'inici de la Revolució francesa (1789). Queda encara molt per l'aplicació efectiva dels seus drets.

[6] Per conèixer pràctiques actuals i el debat tècnic i professional entorn del suport a les famílies a escala local, vegeu Diputació de Barcelona, 2010.

[7] El treball de cura a les llars pot ser realitzat de manera no remunerada (cura de familiars) o remunerada (servei pagat). En el món laboral pren moltes diferents expressions en tant que serveis de cura personal, de cura sanitària, o de cura social (serveis socials). Vegeu Brullet (2010).

Referències Bibliogràfiques:

- Bauman, Z. (2007) *Tiempos Líquidos*. Barcelona: Tusquets
- Beck, U. i Beck-Gernsheim, E. (1998) *El normal caos del amor*. Barcelona: El Roure.
- Brullet, C.; Roca, C. (2005) "Relacions familiars i autoritat", a: Informe 2004: Infància, famílies i canvi social a Catalunya. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU): 63-116. <http://www.ciimu.org>
- Brullet, C.; Roca, C. (2008) "Tener y cuidar hijos. Estrategias, redes sociales y políticas de apoyo a la crianza", a C. Brullet; C. Gómez-Granell, C. et al. *Males-tares. Infancia, adolescencia, familias*. Barcelona: Graó-CIIMU.
- Brullet, C. (2009) "Les polítiques locals de suport a les famílies. El paper clau de les polítiques locals en la cooperació entre famílies, escoles i comunitat a favor de la cohesió social". *VIA. Valors, Idees, Actituds*, n. 9: 102-121. <http://www.jordipujol.cat/ca/cejp/revista/9>
- Brullet, C. (2010) *Temps, Cura i Ciutadania. Coresponsabilitats privades i públiques*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Regidoria de Nous Usos dels temps. <http://www.bcn.cat/nust>, <http://w110.bcn.cat/UsosDelTemps/Continguts/Documents/Publicacions/Dossiers/9%20Temps,%20Cura%20i%20ciutadania.pdf>
- Brullet, C.; Torrabadella, L; Tejero, E; Iannitelli, S.; Alemany, R. M. (2010) *Familias y Diversidad*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales - Barcelona: INTRESS
- Brullet, C. (2010) "Cambios familiares y nuevas políticas sociales en España y Cataluña. El cuidado de la vida cotidiana a lo largo del ciclo de vida". *EDUCAR*, n.45. Monográfico "Educación y Familia". Universidad Autónoma de Barcelona. Departamento de Pedagogía Aplicada. <http://ddd.uab.cat/pub/educar/0211819Xn45p51.pdf>
- Diputació de Barcelona (2010) *Seminari d'intercanvi de polítiques de suport a les famílies a escala local*. http://www.diba.es/c/document_library/get_file?uuid=4342b3c3-f502-427f-928b-48d2254a1a04&groupId=14465
- Esping Andersen, G; Palier, B. (2010) *Los tres grandes retos del Estado del Bienestar*. Barcelona: Ariel
- Fraisse, G. (2000) *Les deux gouvernements: la Famille et la Cité*. París: Gallimard
- Fundació Jaume Bofill (2012) *L'estat de l'educació a Catalunya*. Anuari 2011. Barcelona: Fundació Bofill
- Giddens, A. (1995). *La transformación de la intimidad. Sexualidad, amor y erotismo en las sociedades modernas*. Madrid: Cátedra
- Marí-Klose, P.; Gómez-Granell, C.; Brullet, C.; Escapa, S. (2008) *Els Temps de les famílies: Anàlisi sociològica dels usos del temps dins de les llars catalanes a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància del CIIMU*. Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania - Generalitat de Catalunya. <http://www.gencat.cat/benestar/secretariafamilia/TempsFamilia.pdf>
- Marí-Klose, P.; Marí-Klose, M. Vaquera, E. I Argeseanu Cunningham (2010) *Infància i Futur. Noves realitats, nous reptes*. Barcelona: Fundació "la Caixa". Accesible a internet.
- Marina, J. A. (2009) *La recuperación de la autoridad. Crítica de la educación permisiva y de la educación autoritaria*. Barcelona: Versátil
- Schnapper, D. (2003) *Què és la ciutadania? Els drets i els deures de la convivència cívica*. Barcelona: Edicions la Campana.
- Pateman, C. (1995) *El contrato sexual*. Barcelona: Anthropos
- Walby, S. (2000) "La citoyenneté est-elle sexuée?" a Carver et al. *Genre et politique. Débats et perspectives*. Paris: Gallimard, p.51-87